

MİLAS (MESUDIYE) BAKIR MADENİ (1750-1816)*

*İlhan EKİNCİ***

ÖZET

Karadeniz'in uluslararası ticarete açılmasının öncesinde Milas (Mesudiye) kazasında ortaya çıkarılan bakır madeni Gümüşhane madenleri havzasının batıdaki en uç noktasında bulunuyordu. Maden bulunduktan sonra Gümüşhane Maden Eminlerinin kontrolünde kalmış, akabinde eminlerin elinden alınarak Vakf-ı Hümayun'a bağlanmıştır. Önce İstanbul merkezde bulunan ileri gelenler tarafından iltizam edilen madenin yeni statüsü, madenci, amele ve teknik eleman konusunda bağımlı olduğu Gümüşhane eminlerinin desteğinin azalmasına veya çekmesine sebep olduğunu göstermektedir. Madenin gelirleri düşüp işletilemez noktaya gelince tekrar Gümüşhane Maden eminlerine iltizam edilmiştir. Maden, merkezi hükümet ile yereli temsil eden maden eminleri arasında bir nüfuz mücadelesi alanı haline geldiği anlaşılmaktadır. Çünkü maden işletme aşamasında önemli problemlerle karşılaşmıştır. Yetişmiş teknik eleman eksikliği, madeni su basması bu problemlerden bazılarıdır. Ayrıca maden çevresinde gelişen ayanlar arasındaki mücadele üretimi olumsuz etkileyen bir başka unsurdur. Devlet, Milas Bakır Madeni Mukataasını iyileştirmek ve yükseltmek için çeşitli tedbirler almaya çalışmıştır. Gümüşhane eminlerinin madene destek çıkmalarını istemek, bölgedeki güçlü ayanların maden imtiyazını almalarını sağlamak, iltizamı kademeli bir şekilde artırmak, çıkarılan madenin naklini ve vergilendirilmesini kolaylaştırmak bu tedbirlerden bazılarıdır. Ancak XIX. Yüzyılın başlarından itibaren işletildiğine dair bir bilgiye ulaşılamayan madenin zamanla terk edildiği ve kapandığı anlaşılmaktadır. XIX. Yüzyılın ikini yarısında yeniden açıldığı anlaşılan maden Cumhuriyetin ilk yıllarında gayrimüslimlerin bölgeden gönderilmeleriyle tekrar kapanmıştır. Bu çalışma yerel ölçekte bir madenin açılması, işletilmesi ve kapanması sürecinde yaşanan ilişkileri incelemeyi amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Milas (Mesudiye) Kazası, Gümüşhane Madenleri, Bakır Madeni, Madenler

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir

** Doç. Dr. Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih/Yakınçağ Tarihi , El-mek: ekincilhan@hotmail.com

MILAS (MESUDIYE) COPPER MINE (1750-1816)

ABSTRACT

Copper mines of *Milas (Mesudiye)* was the end point of *Gumushane* mining basin before opening of Black Sea to international trade. The mine was under the control of *Gumushane Maden Emîns* and after that it controlled by *Vaqf-ı Humayun* (Foundation of Ottoman Dynasty). We can understand that *Gumushane Maden Emîns* took their support about supplying miners to the mine because of this new statue. The mine became almost inoperable so Ottoman administrators gave back the tax farming right (*iltizam*) to *Gumushane Emîns*. It is understood that the mine had been an area of struggle for influence between local authorities and central government. Because the mine had faced a lot of problems at operation period. For example lack of qualified personnel and mine flooding. In addition struggle between *ayans* around the mine area is another negative factor about the production of the mine. The state took some precautions for making the *Milas Copper Mine* more profitable. Requesting support for the mine from *Gumushane Maden Emîns*, enabling powerful local *ayans* to receive tax farming rights, gradually increasing the taxes, facilitating the taxation and transportation are a few of those precautions. But, since there is no new information about the mine beginning from XIX. century, we can understand that the mine was abandoned and closed. As we could follow the mine had opened again in the second half of XIXth century but it was closed after deportation of non-moslem subjects at early years of republic period. The main aim of this article is to study a local mine's opening, operating and closing processes.

Key Words: Milas (Mesudiye) District, Gumushane Mines, Copper Mine, Mines.

Giriş

Madenler, buldukları bölgenin sosyal, ekonomik, siyasi ve askeri tarihini derinden etkileyen kaynaklardır. İnsanlık tarihinin belirli bir döneminden itibaren yalnız gündelik hayatın değil, askeri, teknolojik hayatın da vazgeçilmez birer unsuru olmuşlardır. Madenlerin bulunması, kullanıldıkları alanlar, devletlerin siyasi askeri iştahını kabarttığı gibi, işletiliş biçimleri, mülkiyetleri, çevrelerinde madene bağlı sosyal, ekonomik ve siyasi bir yaşam biçimi oluşturmalarına sebep olmuştur. Madenler çevrelerinde gelişen askeri ve siyasi faaliyetler tüm bir devleti ve ülkeyi ilgilendirdiği gibi, mülkiyet ve işletiliş biçimleriyle yerelin, bölgenin sosyal ve ekonomik tarihinin bir parçası olmuştur.

Osmanlı coğrafyasında zengin ve çeşitlilik gösteren madenlerin devlet ve toplum için önemli olduğu açıktır. Madencilik, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde devlet sanayisinin önemli bir kısmını oluşturmuştu. Bu dönem çalışan binlerce maden işçisi, madenler için kömür, odun temin edenler, onları gerekli yerlere taşıyanlar, pazarlayanlar ve madencilikle ilgili zanaatle uğraşanların sayısı dikkate alındığında bu sektörün Osmanlı ekonomisindeki yeri daha iyi anlaşılacaktır. Bu sebeple devlet madenlerin idare ve yönetilmesiyle yakından ilgilenmişti. Osmanlı Devleti, birbirine yakın olan madenleri mukâtaa denilen mâlî bir birim haline getirerek yönetimini XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar maliye hazinesi tarafından gönderilen elemanlar tarafından, 1736

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

yılından sonra ise padişahın husûsî hazinesi niteliğindeki Ceyb-i Hümâyün adına Darphane Nezareti tarafından gönderilen elemanlar aracılığıyla sağlandı. Bazı maden ocakları ise maden mukâtaası tarafından yönetilirdi¹. Devletin, madenlerin idaresinde değişik yönetim şekilleri uygulamasının sebebi, madenin cinsi, taşıdığı ekonomik değerın büyüklüğü, bulunduğu bölge ve zamanın ilerlemesiyle sosyal değişimlerden kaynaklanmaktaydı. Bununla beraber, XIX. yüzyıl başlarına kadar en fazla tatbik edilen yöntem, emanet yöntemi².

Madenler üzerindeki mülkiyet hakkı ise XIX. yüzyıla kadar devletin bizatihi kendisindeydi. Şayet kişinin tasarrufunda bulunan arazisi üzerinde maden çıkarsa, beşte birini devlete vermek kaydıyla işletme hakkına sahipti. İşletmeye gücü yetmezse devlet, servetin âtil kalmasını önlemek amacıyla inisiyatifini kullanarak ya kendisi işletir veya bunu yürütebilecek vasıflara sahip birisine verebilirdi. Madenlerin çıktığı bölgelerdeki halk, bazı vergilerden muaf tutulmak gibi bir takım imtiyazlara sahip oluyordu. Bununla beraber, maden ocaklarında çalışmaya mecbur tutularak, buldukları yerleri terk etmelerine müsaade edilmezdi. Geçici olarak gidecek olanlara ise yerlerine bir vekil bırakmadan ayrılmasına izin verilmezdi. Babadan oğula geçen bir meslek olduğu için madencilik, nesiller boyu devam ederdi. Maden ocaklarına gerekli zahire, odun, kömür gibi tedarikte bulunan, üretilen cevherin nakline yardım eden çevre nahiye ve karye ahali de maden emniğine bağlanıp, madenciyan taifesine tanınan ayrıcalıklardan yararlanabilmekteydiler³.

Osmanlı İktisat Tarihinin önemli bir parçasını oluşturan madencilik sektörü üzerine çalışmalar aratarak günümüze kadar gelmiştir. Bu alanda son yıllarda yapılan çalışmalar ivme kazanmış ve Osmanlı madenciliğinin anlaşılmasına yönelik yayınlar artmıştır. Genel olarak Osmanlı Madenciliğini anlamaya yönelik ve maden bölgeleriyle sınırlı olan bu çalışmaların ötesinde⁴ bilgiye ulaştıkça daha yerel ölçekteki –örneğin tek bir maden- çalışma örneklerine yönelmesi kaçınılmazdır. Bu yazının konusu, XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında Mesudiye’de bulunmuş ve Gümüşhane madenlerinin en batı ucunu teşkil etmiş olan bir bakır madeninin yaklaşık elli yıl süren işletilme çabası ve çerçevesinde gelişen devlet, reaya ve işletenler ilişkisini mevcut belgeler ışığında, anlamlandırmaya çalışmaktan ibarettir.

Gümüşhane Madenleri

Gümüşhane maden ocakları Osmanlı iktisâdî ve askerî bünyesinde önemli bir yer işgal etmişti. Gümüşhane mukâtaası XVII. asırda Osmanlı Devleti’nin “*en mücessem ve muazzam mukâtaalarından*” biriydi. Öyle ki, bazı araştırmacılara göre sadece Gümüşhane madenlerinden sağlanan gelir, o zamanki devlet bütçesinin yaklaşık olarak yüzde beşini karşılamaktaydı. Evliya Çelebi, çıkan gümüş madenlerinin hiçbir diyarda bulunmadığından, kimisi atıl ve kimisi işletilmekte olan yetmiş kadar maden ocağı bulunduğundan ve halkının tüm vergilerden muaf tutulduğundan bahseder. Ayrıca, maden damarlarının yedi yerden, kol kalınlığında geçtiğini ve kurşunsuz saf cevher olduğunu söylemektedir. Gümüşhane bölgesinden çıkan altın, gümüş, bakır ve kurşun, halkın gündelik ihtiyacı, devlet hazinesi, ordu ihtiyacından başka imparatorluğun muhtelif bölgelerindeki cami ve medrese kubbelerini kaplatmada da kullanılıyordu. Bakır sikke üretimi için yeterli kaynak bulamama sıkıntısı çeken devlet, bu ihtiyacını Anadolu’da iki maden ocağından karşılamaktaydı. Bunlar başta Gümüşhane ile Kastamonu –Küre madenleriydi⁵.

Osmanlı devleti, maden bölgesindeki üretimi aksatmaya yönelik hiçbir gelişmeye müsaade etmezdi. Madenciler vergilerden özellikle avarızdan muaf tutulma karşılığında merkezi hükümete

¹ Fahrettin Tızlak, “Osmanlı Devleti’nde Madencilik”, *Osmanlı III*, Ankara 1999, s.313.

² Fahrettin Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Ankara 1997, s. 4.

³ Osman Köse, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri”, *Trabzon ve Çevresi, Uluslar arası Tarih, Dil, Edebiyat Sempozyumu*, Trabzon 2002, s. 289; Mustafa Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım 1998*, Trabzon 1999, s.383.

⁴ Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, s.380.

⁵ Köse, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri”, s. 294.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

hizmet verirlerdi, ancak ücretli çalışanlar da vardı. Bu tür madencilik hizmetlerinin temelini oluşturan mantık, merkezi hükümetin bakış açısı ise “*verimsiz ve dağlık bölgelerde yaşayan ve yoksullukları nedeniyle vergi yükünün tamamını kaldıramayan köylüleri, madencilikte istihdam ederek hazine için yararlı kılmak*” şeklindeydi⁶. Geri hizmet sınıflarında kullanmak üzere Gümüşhane mukataasına mensup madenciler yapılan tüm önemli savaflara çağrılıyorlardı. Buradan yapılan üretim, devlet ve toplum hayatını yakından ilgilendirdiği için, esnek olmayan ve biraz da katı olarak nitelenen kurallar imparatorluğun son dönemlerine kadar istikrarlı bir şekilde sürmüştür. Bu çerçevede maden işletilen bölgelere kervan ve yolcu kabileleri uğratılmaz ve silahlı kimseler yaklaştırılmazdı. Bundan hareketle şark seferine giden serdarlara Gümüşhane’den geçmemeleri muhkem olarak tembihlenirdi⁷.

Coğrafi yapısından dolayı Gümüşhane maden mukataasına bağlı alanlar tarıma elverişli olmayıp, koordineli biçimde organize edilen işbölümü sayesinde, bir kısmı maden hafriyatıyla ve cevherin kal edilmesiyle uğraşırken, diğer bölümü ormanlardan nitelikli kömür imali, zahire tedariki ve nakliyatıyla uğraşmaktaydılar. Maden işleri ise iklim şartlarının belirlediği ölçüde, genellikle sekiz aylık süre (Mart’tan-Kasım’a kadar) içerisinde sürdürülmekteydi. Çoğu kez de aynı madende üretilen cevherin bir kısmının tüccarlara satılmasıyla birlikte elde edilen gelir, maden ocaklarına sermaye olarak aktarılmaktaydı. Üretilen cevherin hums-ı mirî olarak tabir edilen 1/5’i devletin hakkı idi. Bunun yanında askeri ve mali kurumlarda ihtiyaç duyulduğu zamanlarda da büyük oranlarda bakır, tüccarın ödediği fiyat üzerinden madencilerden satın alınmaktaydı. Bu sebeple bakırın tüccarlara satılması denetlenmeye çalışılmış ve sıkı kurallar getirilmiştir⁸.

Devletin üretimi koruma konusundaki hassasiyetine rağmen XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı maden üretiminin bir çöküş sürecine girdiği bilinmektedir. Madenlerin gittikçe önemini kaybetmesi ve terk edilmesinin XVIII. yüzyılda savaş ve yenilgilerin hızlandığı, merkeziyetçiliğin zayıfladığı, taşrada zayıflayan güven ortamı ve sosyal hareketliliğin arttığı bir döneme rastlaması bir tesadüf olmasa gerektir⁹. Bununla beraber Gümüşhane madenleri dönemin en önemli maden ocaklarından sayılması gerektiği yapılan çalışmalarla ortaya çıkmaktadır¹⁰.

Gümüşhane Maden ocakları son dönemlere kadar “*emanet*” sistemine göre işletilmiştir. Ocaklardaki verimin azalmasıyla, geliri giderini karşılayamadığından dönem dönem ihaleye çıkarılmıştı. İhaleyi elde edenler, devlete belli bir meblağ ödemek şartıyla, madeni birkaç yıllığına işletebilmekteydiler. Fakat ihaleyi elde edenler, madencilerin muafiyetlerine aykırı işlemler yapmaya başlamaları tepkileri beraberinde getirmişti. Bundan dolayı olacak ki, 1802’de yayınlanan

⁶ Suraiya Faroqhi, “Krizler ve Değişim”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II*, İstanbul 2004, s.662.(545-758)

⁷ Köse, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri”, s. 293.

⁸ Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, s.384-388.

⁹ Köse, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri”, s. 296.

¹⁰ Örneğin, Tirebolu ve çevresinde şekâvetin önlenmesi için Gümüşhane emini 50 bin kuruş akçe sarf etmişti. Çünkü buradaki eşkiyalık hareketleri üretim, üretimin altyapısı ve sevkîyatın güvenliği konularında Gümüşhane madenlerini yakından ilgilendiriyordu. Gümüşhane emininin bu hizmetine karşılık Darphane Nazırı’nın tavsiyesiyle daha önce Karahisar-ı şarkî ve Canik ile beraber firârî Tayyar Paşa’nın üzerinde bulunan Tirebolu kazası 1804 yılında idârî yönden Gümüşhane’ye bağlandı. Gümüşhane emini, buranın kendisi adına idaresini yürütmek üzere bir voyvoda atadı. Tirebolu, yakın muhitlerindeki maden ocakları, madenler için temin ettiği kömür, kömürçü ve baltacıları ile Gümüşhane için önemliydi. Fakat burası Trabzon ve Canik arasında sınır olması sebebiyle “nizalı” bir kazaydı. Derebeylerinin en şerirleri de burada bulunuyor ve aralarında kavga hiç eksik olmuyordu. Asayişî temin noktasında böyle önemli bir yeri 70-80 kişilik güvenlik gücüyle Gümüşhane Emini’nin muhafaza etmesi ve aradaki mesafe sebebiyle çıkabilecek olaylara zamanında müdahale edebilmesi imkansız görünüyordu. Bu sırada Erzurum ve Trabzon valisi olan Yusuf Ziya Paşa’nın asayişî temin karşılığında yörenin idaresinin kendisine verilmesi yönündeki mütâlaaları dikkat alınarak Tirebolu, kömür ve kömürçü ihtiyacını eskisi gibi karşılamak kaydıyla bir aylık idârî bağımlılıktan sonra Gümüşhane’den alınarak Trabzon eyaletine bağlandı. Köse, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri”, s. 299; Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, s. 380.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

bir fermanla, Gümüşhane madenlerinin kimseye ihale olunmayıp, eskiden olduğu gibi maaşı Darphane'den ödenmek şartıyla tekrar emirlerin idaresine bırakılması şart koşuldu¹¹. Bunda XVII. yüzyıl sonu ve XVIII. yüzyıl başlarında yerel güçlerin yükselişine karşın merkeziyetçi güçlerin yeniden hakimiyet kurma arayışlarının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bölgede yerel güçlerin (ayanların) madenleri kontrol etme veya uzun süreli olarak iltizama alma istek ve çabalarına karşın III. Selim döneminin merkeziyetçilik arayışında olan eğilimleri sebebiyle maaşlı emirlerle madenler üzerinde kontrol sağlamayı amaçlamış olması muhtemeldir.

Milas Bakır Madeni İle İlgili İlk Bilgiler

Bugün Ordu'nun bir ilçesi olan Mesudiye (Milas) kazası sahilinden 120 kilometre içeride, Melet hırmağının yukarı havzası içinde yer almaktadır. Milas kazası bir yönüyle denize diğer yönüyle Anadolu'nun iç kesimlerine açılan Çoruh-Kelkit vadisine bakmaktadır. 18. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin en önemli maden ocaklarından sayılan Gümüşhane Maden Mukataası Eminliği'ne bağlı madenler Harşit Havzası boyunca sıralanmıştı. Bununla birlikte maden merkezinin iki ucunda ve hayli uzağında doğuda Çoruh Havzasındaki Ardanuç, batı ucunda ise Ordu'nun iç kesimindeki Milas (Mesudiye) bakır madenleri de Gümüşhane Maden Emanetine bağlıydı¹².

Mesudiye'deki bakır madeni ile ilgili belgelerdeki ilk bilgilere 1762 yılında rastlanılmaktadır. Ancak belgede Karahisar-ı Şarki sancağında Milas kazasındaki bakır madenin bu tarihten 8-9 yıl önce (1753-1754 tarihinde) ortaya çıkarıldığı belirtilmektedir. Bu tarihten itibaren idaresi ve hesapları Gümüşhane emirleri tarafından gönderilen görevlilerle yapılmıştı. Trabzon Valisi Abdurrahman Paşa'ya yazılan bir hükümde; Karahisar-ı Şarki sancağında Milas (Mesudiye) kazasında “*yakın zamanda nuhas madeni ortaya çıkarıldığı*” belirtilmekte ve madenin işletiliş usulü, şekli ve madenin nereye bağlanacağı tartışıldığı görülmektedir. Çünkü Milas kazasından Hacı Hasan adlı kişi, madenin yıllık 600 guruş mal ve 3000 guruş peşin muaccele ile kendisine malikâne suretiyle verilmesini talep etmişti. Yalnız mesele maden maddesi olunca devlet son derece ihtiyatlı davranıyordu. Gelirinin yüksek olması halinde bu teklif edilen miktar çok düşük kalabilirdi ve hazinenin kayba tahammülü yoktu. Dolayısıyla madenin vasıflarına ve gelirinin gerçek değerine vakıf olmadan teklif edilen miktarla, üstelik malikâne suretiyle verilmesinin ileride gelir kaybına sebep olacağı için sıcak bakılmamıştı. Paşa'ya emir verilerek Gümüşhane madencilerinden bilirkişi ve işbilir birkaç ustayı (mütefennin ve kâr-ı agâh) madene gönderip cevherine bakılması ve izabe edilerek ortaya çıkan bakırın derecesini ve kalitesinin tespit edilmesini, masrafını kurtarıp kurtarmayacağını, yıllık çıkarılabilecek miktarını, çıkarılmaya başlandığı takdirde kısa sürede cevhere ulaşıp ulaşılamayacağını, ayrıntılarıyla araştırılıp merkeze bilgi verilmesi istenmişti¹³.

Bu heyetin raporu elimizde bulunmamakla beraber madenin bu ilk inceleme sonrası kârlı ve verimli olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Maden, Evkaf-ı Hümayun'a dahil edilmişti¹⁴. Bir müddet resmî ve hususî hesaplarının tutulmadığı anlaşılan madenin, verilen hatt-ı hümayun gereği 1175 (1762) senesi martından itibaren her sene Evkaf-ı Hümayun mütevellisi tarafından birine iltizam suretiyle verilmesi kararlaştırılmıştı. Madene, miriye ait olmak üzere hums bedeli (1/5)

¹¹ Gümüşhane maden emini Seyyid Mehmed, 1774 yılı başında azledildiğini öğrenince, yöredeki madencilere karşı şiddetli tutum izleyerek gayr-ı hukûkî tahsilat yapmaya kalkışmış, maden ocaklarında üretim bir müddet durmuştu. Yeni maden emini Süleyman Ağa, bir aylık aradan sonra 1774 yılı Mart ayı sonunda tüm maden ocaklarının tekrar faaliyete geçmesini sağladı. 1785 yılı kayıtlarına göre Hazine-i Amire gelirlerinin % 11'lik kısmı maden kalemlerine ait bulunuyor ve Gümüşhane madenlerinden önemli bir varidat da Baş Muhasebe'ye girdi olarak kaydediliyordu. Altunbay, “1780'de Merkeze Gönderilen Bir Belgeye Göre Gümüşhane Yöresi Madenlerinin Durumu ve Madencilerin Devletten Beklentileri”, *Trabzon ve Çevresi, Uluslararası Tarih, Dil, Edebiyat Sempozyumu*, Trabzon 2002, s. 281.

¹² Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, s.383.

¹³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Darphane, 2909, Evahir-i Ş. 1175, (Mart 1762).

¹⁴ BOA, Cevdet Darphane, 3006, 13. Ra. 1176, (2 Ekim 1762).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

kyolmuş, her sene sonuna kadar Vakf-ı Hümayun tarafından miriye ikişerbin guruş verilerek işletilmesi kararlaştırılmıştı. Gümüşhane eminlerinden madenin işletilmesi için gerekli amele ve levazımın karşılanması konusunda kolaylık göstermesi istenirken madenin hasilâtına ve idaresine karıştırılmaması emirleri dikkati çekmektedir. Madenin işletilmesi noktasında Vakıfından da müdahale ve taarruz olunmadan idare edilmesi, bölgenin hükkam ve zabitanına yazılan hükümle gerekli yardım ve kolaylığın gösterilmesi istenmişti. “*Nizamına ihtimam ve dikkat olunarak başmuhasebeye kayd olunması*” kararlaştırılan madendenin işletilebilmesi için Milas kazasının köyleri madene bağlanarak bazı vergilerden muaf tutulmuştu. Ayrıca maden eminliği etrafında mali bir birim oluşturularak, Karahisar-ı Şarki mukataasına bağlı olan ve Milas kazasının payı olan avarız bedeli ve bedel-i nüzülhaneleri 1762 Temmuzundan itibaren, sancağın avarız malından ve Karahisar-ı Şarki mukataasından ayrılarak müstakil hale getirilmişti. Milas kazasının avarız ve nüzul bedellerinin maden emini tarafından toplanarak hazineye teslim olunması kararlaştırılmıştı. Dolayısıyla Milas’ın ayrılmasıyla Karahisar-ı Şarki mukatası bir miktar düşmüştü. Madene ilhak edilen kaza ahali, hizmetleri mukabili tekalif-i örfiye ve şakkadan muaf olmuşlardı. Gümüşhane eminleri maden hasilâtına ve vakfin yetki alanına giren konulara kesinlikle müdahale etmeyeceklerdi. Yalnız amele ve gerekli levazımın karşılanmasında, emin, hükkam ve zabitanaya yardımcı olunması istenmişti¹⁵. Ayrıca madene Kastamonu-Küre Bakır Madeni, Ergani, Keban, Gümüşhane gibi emsali madenlerde geçerli olan şartlar ve serbestiyetlerin tanınması için emr-i şerif verilmesi istenmişti¹⁶.

Madenin İşletilmeye Başlanması ve Yaşanan Problemler

Madenin hukuki ve idari statüsü belirlendikten sonra yıllık 20.000 guruş mal ve nısf-ı kalemiyye ile 1763 Martı’nda mirî mukataa kaydedilerek mezada verilmesi kararlaştırılmıştı¹⁷. Bundan sonra ise mezadının yapıldığı ve madenin Sabık Anadolu Kazaskeri İbrahim Efendi’ye verildiği görülmektedir. İbrahim Efendi malikâne suretiyle verilen madenin Küre-i Nuhas-ı Kastamonu ve diğer madenlerde olduğu gibi bazı serbestiyet ve şartları ihtiva ettiğini, kendisine verilen emr-i şerife ve malikâne beratına bu şartların kaydedilmesini istemişti¹⁸. 1653 yılında bulunup işletilmeye başlayan madene sekizinci yılında merkezi hükümet müdahale etmişti. Bir başka deyişle maden devletin mali, idari denetim ve kontrolü altına girmişti. Maden ilk açıldığında (Hesabının henüz tam olarak tutulmadığı, devletin doğrudan müdahale etmediği, bir nevi özel olarak işletildiği zaman) hayli değerli olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Yüksek iltizam ve mal bedeli bunun göstergesidir. Ancak devletin kontrolü altına girdikten hemen sonra iltizamı alan İbrahim Efendi arzında, malikâne olarak uhdesinde olan Karahisar sancağındaki Milas hassı ve Maden-i Nuhas Mukataası’nın reayası, madencisi, kömürçüsü ve sair amelesinin bundan önce çeşitli sebeplerle perakende ve perişan olduklarını belirterek, madenin boş ve atıl kaldığı, ekserisi Gümüşhane toprağında olan bu kesimin, şartları gereği buldukları mahallerden kaldırılıp asli yerlerine iskan olunmaları için izin istemişti¹⁹.

¹⁵ BOA, Cevdet Darphane 121, 7. L.1176, (21 Nisan 1763).

¹⁶ “...muafiyetlerine mügayir ileri gelenler tarafından muhalefet olunmayub serbestiyet üzere olarak cümle umurları maden taraflarından müstefad görülmekle evamir-i şerife kaydıyla gelüb ve Küre-i Nuhas-ı Kastamonu madeni hizmetine tayin olunan madenciyan reayası (gibi) serbestiyet üzere olmalarıyla hizmetde olan kazalar reayalarına, mirimiran ve mirliva ve mütesellimler ve voyvodalar ve evkaf mütevellileri ve sair aher örf taifesi taraflarından ve kuzat baha ve cürmü cinayet ve sair tekalif talebiyle rencide ittirilmeyüb ... cürmü cinayet ve salbi siyaset ve sair nafia-i umur ve hususları ve zabt ve rabt ve ahz ve habs ve tedbiri kadimden alınıgeldüğü üzere madeni mezbur ümenası yedlerinde olub, kadime mügayir taraf-ı aherden vechen minel vücuh müdahale olunmamak Küre-i Nuhas Madeni mukatası şartlarından olduğuna binaen sadır olan fermanı ali mucibince zikr olunan Gümüşhane ve Küre-i Nuhas madenlerinde cari ve meri olan şürut-ı mezkure maden mazburede dahi icra ve itibar olunub mügayirleri hareket olunmamak üzere başmuhasebeye kayd...”. BOA, Cevdet Darphane 121, 7. L.1176, (21 Nisan 1763).

¹⁷ BOA, Cevdet Darphane 121, 12. Ş. 1176, (26 Şubat 1763).

¹⁸ BOA, Cevdet Darphane 121, 7. L. 1176, (21 Nisan 1763).

¹⁹ BOA, Cevdet Darphane, 2920, 19. Za. 1176. (1 Haziran 1763).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Madenin kontrolünü ele almak isteyen merkezde yapılan bu statü değişikliği yalnız madenin işleyişini bozmakla kalmamış, daha ilk andan itibaren madene bağlanılmak istenen kaza ahalisinin de tepki ve itirazlarına sebep olmuştu. Hiç kuşkusuz bu durum madenin işleyişini olumsuz yönde etkilenmesine sebep olmuştu. Milas kazası 62 köyden oluşuyordu. Bunların 25'i has, 37'si zeamet, tımar ve malikâne köyüydü. Milas kazasında çıkmış olan madenin çevresindeki köyler ve mezarlar umur-ı şerriyyeleri ile Maden-i Nuhas-ı Milas'a bağlanmışlardı. Bilirkişilerin arzı üzerine verilen Hatt-ı Hümayun ile 1762 (1175) senesi martından itibaren iltizamla idare olunmak üzere Vakf-ı Hümayun'a ilhak edilmişlerdi. Ancak bu durum bazı idari sıkıntılar da beraberinde getirmişti. Milas kazası köylerinden 29'u Şabhane-i Karahisar-ı Şarki mukataasına bağlıydılar. Bu köyler kendilerine müdahale edilmemesi gerekirken madene bağlanmalarına karşı çıkmışlardı. Muhalefetleri muhtemelen iki yükümlülük altında kalmaları veya maden yükümlülüğünün şabhane yükümlülüğünden daha ağır olmasından kaynaklanıyordu. Çünkü Madeni emini, madenin işlemesi için reayadan çeşitli taleplerde bulunuyordu. (Bir adet beygir ve her ay bu köylerin reayasından her neferinden ellişer para). Köyler halkı Maden eminini, teaddi ve rencidesinden dolayı perişanlıklarına sebep olmakla itham ve merkeze şikâyet etmişlerdi. Köylerin reyası eskiden olduğu gibi şabhane mukataasına bağlı kalmak istiyorlardı. Cevher çıkan mağaralar Yavşan karyesinde boş arsada olup madencilerin meskenleri Seyyid Mustafa adlı kişinin arazisindeydi. Bu köyün yarısı vakıf, yarısı zeametti ve üç tarafı Muslı (Musalı?), Azso?, Hergözi adlı köylerle çevrilmişti. Ancak maden emini ve madenciler, Milas kazası köylerinin madene bağlanmadığı takdirde idaresinin mümkün olmayacağını ifade etmişlerdi. Karahisar-ı Şarki Şabhane mukataası ise (yıllık 601 yük 700 akçe mal ile) Saliha Sultan ile İbrahim bin Ali Bey'in malikâne uhdelerindeydi. Dolayısıyla bu anlaşmazlığın şabhane reayasının eski muafiyetlerine aykırı olmamak üzere bölgedeki maden eminleri marifetiyle çözülmesi istenmişti²⁰.

Madenin düzgün bir şekilde işletilmesi için gösterilen bütün çabalara rağmen problemler yaşanmaya devam etmişti. Milas kazası naibi Abdurrahman'ın Arzına göre; Milas bakır madeninin yürütülebilmesi için yeterli mikdar Gümüşhane amelesinin istihdam olunmasına ihtiyaç vardı. Peristad, işçi ve kömürcü de azdı. Gerekli vasıflara sahip madenciler her yıl Gümüşhane tarafından geliyordu²¹. Gümüşhane eminine, peristatbaşılara ve kocabaşlara hitaben emr-i şerif yazılmasını istenmişti. Gümüşhane madeni eminlerinin ihtiyaç fazlası olanlarını, ücretleri Milas nuhas madeni emini tarafından verilmek üzere göndermeleri için emir verilmesi istenmişti²². Yaşanan problemler sebebiyle madenin kötü bir şekilde işletildiği çok daha sonraki yıllara ait bir belgede itiraf ediliyordu. Belgede, Maden-i Nuhas-ı Milas mukatasının 1763 yılı Martı'ndan itibaren İvazpaşazade İbrahim Efendi'ye 20000 guruş mal ile malikâne verildiğini, ancak İbrahim Efendi'nin "durgunluk ve aczi" sebebiyle tekrar miriye terk edildiğini (geri çevrildiğini) belirtmektedir²³.

Tecrübeli madencilerin ve idarecilerin Gümüşhane madenlerinde bulunuyor olması Milas bakır madenini en azından vasıflı-vasıfsız madenciler bakımından buraya bağımlı kılıyordu. Ancak maden Vakf-ı Hümayun'a Gümüşhane eminlerinin karıştırılmaması yalnızca yardımcı olmaları şartıyla bağlanmıştı. Milas köylülerinin ise madene bağlanmaya muhalefet etmeleri (ki anlaşmazlığın çözülemediği ve devam ettiği anlaşılmaktadır) madenin işleyişini iyice güçleştirmiş

²⁰ BOA, Cevdet Darphane 2826 ,23. Ca. 1177, (29 Kasım 1763).

²¹ Gümüşhane ve çevre madenlerde cevherin kal edilme işlemini yürüten teknik elemanlardan olan prustadların, 18. Yüzyıl boyunca ortalama sayıları değişmekle beraber, başta Keban ve Ergani Madenleri olmak üzere Anadolu'daki çeşitli madenlerde geçici olarak istihdam edilmeleridir. Prustad, baltacı ve diğer teknik elemanların eskiden beri diğer madenlerde istihdam edildikleri görülmektedir. Yeni önem kazanan madenleri tam kapasiteyle işletmeyi, hem de eski değerini kaybeden Gümüşhane yöresindeki profesyonel madencilerin bilgi ve becerisinden yararlanılması amaçlamıştır. Altunbay, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri", s.391.

²² BOA, Cevdet Darphane, 3038, 16. R. 1178, (13 Ekim 1764).

²³ BOA, Cevdet Darphane, 744, 9.Ca.1183, (10 Eylül 1769).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

dahası Gümüşhane madencilerine olan bağımlılığını artırmıştı. Gümüşhane maden emirlerinin ise idare ve mali hesaplarında hiçbir etki ve yetkilerinin olmadığı Milas madenlerine tecrübeli madenciler göndermedikleri, en azından en azından göndermek istemedikleri tahmin edilebilir. Bunun üzerine Vakf-ı Hümayun iltizamı geri alarak madeni Gümüşhane emirlerine verdikleri anlaşılmaktadır. Çünkü 1765-66 senesinde madenin Gümüşhane Emiri Mehmed Tahir'in iltizam ettiği görülmektedir²⁴. Gümüşhane emiri de iltizamına aldığı Milas Bakır madenini bir başka kişiye, Tokat sakinlerinden Gümüşhaneli Hacı Alioğlu Osman'a iltizam etmişti. Ancak, Gümüşhaneli Hacı Alioğlu Osman, mültezim olarak elde ettiği hasılâta el koyarak hem mirî hakkını hem de taahhüt etmiş olduğu iltizam bedelinin büyük bir kısmını (14026 kuruş) ödememişti²⁵. Gümüşhane Emiri, Hacı Alioğlu Osman'ın elde ettiği hasılâtı kendisine sermaye yapıp ikamet ettikleri Tokat'ta çiftlik ve sair emlak alımında kullandığını belirtiyordu. Dahası bu kişinin oğlu ve kölesi aracılığı ile Tokat'ta büyük miktarda bakır ve diğer eşya satın aldıklarına dikkati çekiyordu. Meblağ talep edildikçe firar edebilecekleri için Tokat voyvodası aracılığı ile yakalanıp hapsedilmeleri istenmiş kendisi ve kefillerinden borcun tamamı ödeninceye kadar salıverilmemesi talebinde bulunulmuştu²⁶. Keban, Ergani bölgesi de dahil olmak üzere çevrede çıkarılan madenlerin gerek işlenmesinde gerekse önemli iskelelere gönderilmesinde Tokat önemli bir noktadaydı²⁷. Milas'dan çıkarılan bakırın Tokat piyasasında ve kalhanesinde işlenerek kullanıldığı bilinmektedir. İltizama bu pazarı bilen ve Tokat'ta ikamet eden bir kişinin talip olması tabii bir gelişme olarak görünmektedir. Ancak iltizam alanın madenden bakır çıkarılmasını sağlayıp mükellifiyetlerini yerine getirmek yerine Tokat piyasasından ucuz bakır toplayarak miriye olan borcunu bununla ödemeye çalışması ve satmaya çalışması dikkati çekicidir.

Bundan sonra madenin bir müddet atıl kaldığı anlaşılmaktadır. Gümüşhane Emiri Mehmet Tahir Efendi'nin iltizamından sonra maden için başka bir emr-i şerif verildiği veya iki yıl boyunca mukataa malından herhangi bir meblağ ödendiğine dair bir kayıt bulunamamıştı. Tahir Ağa'nın madene emin seçmemesi, madenin hasılâtının bazı senelerde malına ve kalemiyesine yetmediği, emin seçtiği takdirde mal ve kalemiyesinin kendisinden talep olunacağından çekindiği için böyle bir yol seçtiği belirtilmekteydi. Ancak madenin idaresi kimsenin üzerine olmadığı takdirde iyice metruk kalıp gelirin tamamen biteceği belirtilmişti²⁸. Keza, Milas kadısına ve Karahisar-ı Şarki voyvodasına yazılan bir hükümde; Milas bakır madeni 1767-68 (1181) senesinde de kimseye verilemediği ve boş kaldığı belirtilmektedir²⁹. Madenin boş kalması, maden üzerinden fayda sağlayan başta madenciler olmak üzere bazı kişileri rahatsız ettiği ve bunların Gümüşhane Emiri Tahir Ağa'ya giderek madene bir emin tayin edilmesi ricasında buldukları görülmektedir. Madencilerden alınan bilgiye göre 1767 senesinde üretildiği takdirde humsundan 7500 guruş ve 1768 senesinde ise madenin tekrar düzenli üretime geçirilebileceği ve 20.000 guruş hasılât elde

²⁴ BOA, Cevdet Darphane, 744, 24. R. 1183, (27 Ağustos 1769).

²⁵ BOA, Cevdet Darphane 2397, 20. Ca.1181, (14 Ekim 1767); Altunbay, 15-18. *Yüzyıllar Arasında Osmanlı Devleti'nde Madenler ve Madencilik*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, s.28.

²⁶ BOA, Cevdet Darphane, 3129, 11. R. 1183, (14 Ağustos 1769); 78 senesi başından itibaren idare etmek üzere Gümüşhane emirinin uhdesine kaydedilmesi için emri şerif verilmiş, o zamandan beri başka bir emri şerif verildiği veya bu mukataadan herhangi bir gelir alındığına dair bir kayıt bulunamamıştı. Cevdet Darphane, 744, 9. Ca. 1183, (10 Eylül 1769).

²⁷ Altunbay, 15-18. *Yüzyıllar Arasında Osmanlı Devleti'nde Madenler ve Madencilik*, s.28; Cevdet Darphane 2397, 20. Ca. 1181, (14 Ekim 1767).

²⁸ Mehmed Beşirli, "Tokat Bakır Kalhanesinde Tasviye İşlemleri ve İstanbul'a Sevkiyat (1793-1840)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIX/1, Temmuz 2004, s.9-39; "Tokat Bakır Kalhanesinin Yönetimi (1793-1853)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.14, S.1, Elazığ 2004, s.229-258.

²⁹ BOA, Cevdet Darphane, 744, 24. R. 1183, (27 Ağustos 1769).

³⁰ Bir belgede, madenin ilgili seneye mahsuben Milas sakinlerinden madenci ustalarından Çinbioğlu? Yani adlı zimmi tarafından işletildiği belirtilmişse bu işletmenin çok cüzi bir ücretle, belli bir süre için, adeta madenin ayakta kalması için yapıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü belgelerde "boş kaldığı" ifadeleri devam etmektedir. BOA, Cevdet Darphane, 3129, 11. R. 1183, (14 Ağustos 1769).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

edilebileceği şeklinde görüş bildirmişlerdi. Maden, mirî mukataa olduğu için devlet tarafından mutlaka emin seçilmesi gerektiği de ifade edilmişti³⁰.

Madenin atıl kalması üzerine bir kısım madenciler İstanbul'a gelmişlerdi. İstanbul'a gelen madenciler (bunlar hem haklarını aramaya hem de bu tür boş kalmalarda madencilerin yönü doğrudan İstanbul olurdu) Canikli Hacı Ali Bey'in adamlarından Bafra'da sakin Canik Muhassılı Süleyman Ağa'nın ismini vererek madenin eminliğine talip olduğunu belirtmişlerdi³¹. Bunun üzerine Rikab-ı Hümayun Defterdarı Ömer Vahid Efendi, sunulan arz ve mahzarlara istinaden 1767 ve 1768 yılı hasıllatları zayi olmaması için yine Gümüşhane Emini Tahir Ağa'ya veyahud Canik Mütesellimi Süleyman Ağa'ya verilmesi için bir takrir sunmuştu³². Bunun üzerine merkez, Milas Madenini 1181 (1767-68) senesinde (üretim yılının sonuna yaklaşıldığı için) 7500, 1182 (1768-69) senesinde de 20.000 kuruşa Canik Muhassılı vekili Süleyman Ağa üzerine kaydetmişti. Süleyman Ağa'ya, maden için belirlenmiş toplam 27500 guruş iltizam bedelinin zamanında merkeze ulaştırılması konusunda emir verilmişti. Bunun üzerine Süleyman Ağa da, bundan önce madenin emini olup Karahisar-ı Şarki canikleri kazalarından Ulubey kazası ayanı olan Hasan Efendi'yi kendisine emin olarak tayin ettiğini bildirmişti. Ancak Süleyman Ağa merkeze yazdığı yazıda kendisinin madene hiçbir şekilde talip olmadığını ve rağbet etmediğini, bu konuda kendisinin haberi de olmadığından ve hayretler içinde kaldığından bahsediyordu³³.

Geliri yüksek bir maden olsaydı talipleri olacağı ve kendisine kalmayacağını ima eden ifadelerine bakılırsa iltizamı almaya hevesli olmadığı anlaşılmaktadır. Kendisinin madene talip olmadığını tekrar tekrar vurgularken merkeze madenciler veya başkaları tarafından talip olduğu şeklinde haberler götürülmesi değerlendirilmesi gereken bir durumdur. Taşrada muhassılların ve vekillerinin gelir kaynaklarını verimli bir şekilde işler hale getirmeleri böyle bir olaya sebep olmuş olabilir. Madenciler kendi inisiyatifleriyle vilayetin bütün gelirlerini şu veya bu biçimde kontrol etmeye başlayan, gittikçe güçlenen ve zenginleşen ayanların böyle bir gelir kaynağını reddetmeyecekleri düşüncesiyle de hareket etmiş olabilirler. Bu durumda madencilerin, madeni atıl kalmaktan kurtaracak ve kendilerine de iş alanı sağlayacak kişiler olarak Canik'te ekonomik nüfuzunu gittikçe güçlendirmekte olan Canik Muhassılı Ali Bey (Paşa) ve onun vekili Süleyman Ağa'nın ismini (kendilerinden habersiz) vermeleri tabii karşılanabilir. Bu merkezin de işine gelmiş olmalıdır. Atıl kalmakta olan bir mukataayı ayanlara vererek işler hale getir(t)meye çalışmak merkezin mâli uygulamalarından birisiydi. Nitekim Daha sonraki tarihli bir belgede "*Maden metruk kalmış iken bundan madencileri taraflarından verilen dört kıta arz ve mahzarları ve darbhaneye emininin ilamına binaen madenin hasılâtı zayi olmaması için önce Canik Muhassılı Hacı Ali Bey'in vekili Süleyman Ağanın uhdesine kaydedilmişti*" ifadeleri merkezin gelen istekler doğrultusunda iltizamı habersiz bir biçimde verdiği işaret etmektedir³⁴. Bir başka husus ise gelir kaynaklarını kontrol etmek isteyen ayanların böyle bir talebin şartlarını hazırlamış olmalarıdır. Bu olayla ilgili zayıf görünmekle beraber madencilere kendisinin isminin verilmesi yönünde telkinlerde bulunmuş olması muhtemeldir. Ancak madencilerin İstanbul'a takrir, inha ve talepleri içeren gönderdikleri dilekçelerinde Süleyman Ağa kendisinin hiçbir etkisi olmadığını ifade etmişti³⁵. Ancak ister madenciler, madeni Canik'te yükselen bir gücün ve sermayenin eline vererek

³⁰ BOA, Cevdet Darphane, 744, 24. R. 1183, (27 Ağustos 1769).

³¹ BOA, Cevdet Darphane, 744, 24. R. 1183, (27 Ağustos 1769).

³² BOA, Cevdet Darphane, 744, 24. R. 1183, (27 Ağustos 1769).

³³ Madenin işletilmesi aksayınca bazı madenciler haklarını alabilmek için İstanbul'a gitmişlerdi. İstanbul'a dönen bazı madencilerin dilekçe ve ifadelerinden 81 senesinde maden mağazalarından üretilen cevherin 1/5 inden 7500 guruş hasıl olacağını; 82 senesinde de idare olduğu takdirde 1/5 inden 20.000 guruş hasıl olacağı bilgileri üzerine maden iltizamı bu fiyatlar üzerinden kararlaştırılmış ve Süleyman ağanın uhdesine verilmesi için emir verilmişti. BOA, Cevdet Darphane, 744, 15. R. 1183, (18 Ağustos 1769).

³⁴ BOA, Cevdet Darphane, 744, 9. Ca. 1183, (10 Eylül 1769).

³⁵ "...İstanbul'a giden madenciyanı tek bir kelime etmedim ve hiçbir şekilde talib ve rağib olmadım ancak madenciyan daha önce bir mikdar cevher çıkarmış ve kendilerine bu konuda bir kayıp verdirilmemiş- zarara uğratılmamış-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

buraya yatırım yaptırarak kendilerini ve madeni kurtarma niyetiyle hareket etmiş olsunlar, isterse bir danışıklı döğüşün sonunda maden iltizamı Süleyman Ağa'ya kalmış olsun, bu durumun sonucu ayan hiyerarşisinin ve nüfuzunun zincirleme bir şekilde bir eyaletin en ücra köşelerine kadar nasıl uzandığı ve gelirler merkezli bir hiyerarşinin nasıl oluştuğunu göstermektedir. Canik ayanı ve muhassılının hatta muhassıl vekilinin uzak bir kaza olan Milasın en ücra köşesindeki bir madenin iltizamını almaya itilmesi, teşvik edilmesi, üzerine kalması, hatta zorla verilmesi, onun da Ulubey ayanı Hasan Efendiyi emin tayin etmesi, Canik ile diğer kazaların ayanları arasında ilişki ve bağı nasıl güçlendirdiğine dair ipuçları sunmaktadır. Kaldı ki ayan mücadelelerinde her seferinde bölgedeki madenlerin bir mücadele, kavga alanı haline gelmesi bu ilişkiler ağının bir parçası olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Madenin iltizamı uhdesine verilen Süleyman Ağa, Milas madeni emini olarak atadığı Ulubey ayanı Hasan efendi ile beraber Milas kazasına gelmiş ve madenin işleyişini düzenlemeye çalışmıştı. Milas kazasının naib, ayan, ahali, köy ve ihtiyaçları, madenin ustabaşları, madenci ve amelelerinin hazır olduğu bir toplantı yapılmış merkezden gelen emir okunmuştu. 1767 senesinde maden çıkarılan mağaralarda su ortaya çıkmış ve cevher çıkarılması mümkün olmamış, yıl boyunca maden atıl kalmıştı. Sonraki yıl madencilerin gayret ve ihtimamlarıyla mağaralarda çıkmış olan su başka bir yere aktararak temizlenmiş ve eskiden olduğu gibi cevher çıkarılabilecek hale getirilmişti³⁶. Kısa zamanda bir düzen oluşturularak sekiz adet fırın yapılmıştı. Aynı ayın sonlarına doğru cevher imal edilmeye başlanmıştı³⁷. Ancak yeni mültezim Süleyman Ağa ve maden emini Hasan Efendi'nin madendeki üretimi düzenlemek için yapmış oldukları çabalar yaz ayı sonlarına kadar sürmüştü. Maden bir müddet terk olduğundan üretim durmuş, ameleleri dağılmış bir kısmı İstanbul'a gitmişti. İstanbul'a giden madenciler geri gelmemişti. Bölgede maden üretim mevsimi martta başlıyordu. Ocakların bu ayda kurulup üretime geçilmesi gerekiyordu. Bölgede kalan ustabaşı ve madencilerin yaptığı durum değerlendirmesinde 1767-68 (81) senesi çıkarılması öngörülen cevherin üretilmesi için zaman kalmadığı belirtilmişti çünkü üretime temmuz sonu ağustos başında ancak başlanabilmişti. Maden üretimi için en fazla üç aylık bir müddet kalmıştı. Bölge dağlıktı ve kışları şiddetli geçiyordu. Bütün yıl boyuca üretim yapmak mümkün değildi. Dolayısıyla 1768 yılı üretim hedefini tutturma imkanı da kalmamıştı. Üstelik madencilerin dağılmış olması sebebiyle en önemli hususlardan birisi olan kömür bulma imkanı da kalmamıştı. Bu sebeple mevcut yılın değil bir sonraki yılın dahi üretim hedeflerine ve iltizam bedelinin karşılanamayacağına dair madenciler görüş bildirmişlerdi³⁸. Nitekim elde edilen gelir iltizamı karşılamaktan çok uzak kalmıştı³⁹.

yevmiyelerinden hasıl olan haklarını kazanmak için İstanbul'a gitmiş ve inha ve istida etmişlerdir. Gerçekte maden hasılâtı çok olan bir maden olsaydı bir müddet boş kalmazdı ve herhalükarda talibi çıkardı ve iltizam ederlerdi..." BOA, Cevdet Darphane, 744, 15. R. 1183, (18 Ağustos 1769), Canik Muhassılı Vekili Süleyman'ın Arzı.

³⁶ Gümüşhane maden ocakları örneğinde, Osmanlı maden ocakları Avrupa'dakine kıyasla ilkel şartlar ile işletiliyor ve gündün güne verimi düşüyordu. Avrupa'da da uzun süre madenlerde biriken sular problem olmuştu. Bu sorun teknolojik olarak çözümlendikten sonra madenciler zenginlik içinde yüzmeye başlamışlar ve pek çok gelişmeyi yönlendirmişlerdi. Altunbay, "1780'de Merkeze Gönderilen Bir Belgeye Göre Gümüşhane Yöresi Madenlerinin Durumu ve Madencilerin Devletten Beklentileri", s. 281.

³⁷ BOA, Cevdet Darphane, 744, 9. Ca. 1183, (10 Eylül 1769).

³⁸ BOA, Cevdet Darphane, 744, 15 .R. 1183, (18 Ağustos 1769).

³⁹ Milas kadısına ve Karahisar-ı Şarki voyvodasına yazılan bir hükümde; Milas bakır madeni 1767-68 (1181) senesine mahsuben kimseye verilemediği ve boş kaldığı belirtildikten sonra ilgili seneye mahsuben Milas sakinlerinden madenci ustalarından Çınbioğlu? Yani adlı zimmi tarafından işletildiği; 1768-69 (82) senesinin sonuna yaklaşıldığı için 7500 guruş 1182 senesi de 20.000 guruş olmak üzere maden Canik mütesellimi Süleyman Ağa'nın uhdesine kayd ettirildiği ancak madeni 1181 senesi hodbehod adı geçen Yani zabt etmiş olduğundan 1182 senesi zarfında hasıl olan cevher iltizama yetmediği, noksanını ödemeyi taahhüt etmesinden dolayı 1182 senesine mahsuben maden mütesellimi tarafından elde edilen hasılâtın ise ancak 2000 guruşa ulaştığı belirtilmekteydi. İltizamın tamamlanması için 15500 guruş daha verilmesi gerekiyordu. Ancak mütesellim öldüğü için bu meblağın kaldığı, geride kalan 15500 guruşun Yani'den tahsil

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Uzun zamandır devam eden ve halledilememiş bir başka sorun daha vardı ki o da madene bağlanan köylerden gelen muhalefetti. Madene bağlanılmak istenen kaza ahalisinin tepki ve itirazlarının yeniden ortaya çıkmasının yeni mültezimin madeni kârlı ve işletebilir hale getirmek için göstermiş olduğu çabalardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Mültezim ve eminin zaten bir kısmı İstanbul'a gitmiş ve dönmemiş olan madencilerin yerine maden reayasının mükellefiyetlerini gündeme getirdiği ve şartları zorladıkları anlaşılmaktadır.

Süleyman Ağa bütün köyler ve ahali itaat etmiş olmasına rağmen kazada olan Karahisar-ı Şarki Şaphanesi Mukataasına dahil olan bazı köy ve köylüler biz “*müstakil şaphane reayalarınız bizi maden hizmetinden ayırın*” diyerek maden mükellefiyetlerine karşı çıktıklarını, memur oldukları maden hizmetini yerine getirmekten imtina ettiklerinden şikayetçiydi⁴⁰. Bu karşı çıkış madeni iltizama alan Süleyman Ağa tarafından “*madeni iptal ettirmeğe*” yönelik bir hareket olarak algılanmış ve merkeze iletilmişti. Özellikle, Milas kazasındaki Yasdıra?, Arpaalan, Çavdar, Yazıcı (Barhı) ve Herise adlı köy halkı maden hizmetinden kaçınmışlar ve içlerinden Yasdıra köyünden Muzafferoğlu Abdülkerim, Arpaalan köyünden Ayucuoğlu, Çavdar ve Barhı köyünden Kördursun İsmail, Herise köyünden Ertağuloğlu diğer İsmail adlı beş kişi şabhane emini tarafına firar etmişlerdi. Süleyman Ağa, madenin iptaline sebep olurlar gerekçesiyle bunların Samsun kalesinde hapsedilmelerini istemişti. Ayrıca şabhane mukataasına tabi olan köylerin halkı aşarlarını mukataa eminine teslim edip, bunun dışındaki işlerini maden eminine müracaat etmeleri konusunda iki kıta emir yazılması istenmişti⁴¹. Yalnız ehli örften değil madenci taifesinden gelen hareketler de üretime sekte vurabiliyordu. Reayanın yükümlü olduğu hizmeten ayrılıp, başka alanlarda çalışmasına sıcak bakılmamış ve bu tür hareketlere engel olmaya çalışılmıştı. Örneğin 1796 tarihli bir belgede Gümüşhane ve Espiye maden ocaklarında istihdam edilen bir grup reaya, ocakları terk edip ticarete atılmış, madenci oldukları için eski görevlerine dönmeleri istenmiş, karara muhalefet edenlerin cezalandırılması yoluna gidilmişti⁴². Zaman zaman geri dönmeleri için teşvikler de uygulanmışsa da (devletin tahsis ettiği sermayenin artırılması veya her fırına onar guruş iane verileceğinin bildirilmesi gibi) uzun vadede bu önlemlerin etkili olmadığı ve madenci taifesinin, yavaş yavaş bölgeyi terk ederek sahillere ve batıya doğru göç etme eğilimlerinin arttığı anlaşılmaktadır⁴³.

Madenden çıkan bakırın ister Gümüşhane eminlerinin isterse Canik muhasıllarının idaresinde olsun Tokat piyasasında ve kalhanesinde değerlendirildiği görülmektedir. Milas madeninde üretilen ve Tokat pazarına gönderilen bakırın vergilendirilmesinde ve pazarlanmasında çeşitli sorunlar yaşandığı da oluyordu. Maden ocaklarında cevher satın alan tüccarların aksine, devlet kurumlarına yapılan nakliyatta iskele görevlilerinin gümrük ve bac talep etmelerinin söz konusu olmasıdır. Gümrük vekilinin talepleri tepkilere sebep oluyordu⁴⁴. Milas Maden Emini Mehmed mührüyle gönderilmiş kaimede madenden üretilen bakırın kış gelmeden Tokat'a nakli ve satışının gerçekleştirilmesi gerektiği ancak fazladan gümrük talebinde bulunduğu belirtilmişti. Tokat yakınında olan madenlerden ve Milas madeninden çıkan bakırlar Tokat'a getirildiğinde eminlerden bac ve gümrük talep edilmezdi. Eminler elinde oldukça maden, mal-ı mirî olarak kabul edilir ve eminlerden bac ve gümrük talep edilmezdi. Vergisi, satıldıktan sonra tüccardan alınır ve bir kural haline gelmişti. Zimetindeki madenin mal-ı mirî olup tüccar malı olmadığını belirten emine bac ve gümrüğünün kendisinden talep edilmemesini istemişti. Ayrıca 1770 yılında Tokat yakınlarında Milas'dan başka maden kalmamıştı. Madenler atıl kalmış madencisi dağılmıştı. Tokat

edilerek 7500 guruşa tamamlanılıp merkeze gönderilmesi istenmişti. BOA, Cevdet Darphane, 3129, 11. R. 1183, (14 Ağustos 1769).

⁴⁰ BOA, Cevdet Darphane, 744, 9. Ca. 1183, (10 Eylül 1769).

⁴¹ BOA, Cevdet Darphane, 3029, 9. Ca. 1183, (10 Eylül 1769).

⁴² Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, s.383.

⁴³ Altunbay, “1780’de Merkeze Gönderilen Bir Belgeye Göre Gümüşhane Yöresi Madenlerinin Durumu ve Madencilerin Devletten Beklentileri”, s. 282.

⁴⁴ Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, s.389.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

piyasasında bakır sıkıntısı çekilirken kendisinden bac ve gümrük adıyla vergi talep edilmemesi isteği⁴⁵ eminin şiddetli ihtiyaçtan kaynaklanan fazla kâr elde etme isteği ya da savaş yılları olması sebebiyle pazar gelirleri düşen eminlerin pazara giren bakırı mutlaka vergilendirmek isteğinden kaynaklanmış olmalıdır.

Madenin problemleri, gelirin düzenli olmayışı, üretim sıkıntıları, vs. sebebiyle olsa gerek işletecek eminin bulunmasında zorluk çekildiği anlaşılmaktadır. 1777 senesinde Madenin emini aynı zamanda Gümüşhane madeni emini olan Hafız Mehmed olduğu görülmektedir. Milas Bakır Madeni mukataası aslında yıllık 20.000 guruş mal kayıtlıydı. Daha sonra madendeki üretimin adeta çökerek, 1773 yılından 1777 yılına gelinceye kadar dört sene ardına 666 buçuk guruş mal ile Gümüşhane emini olan Hafız Ahmed Ağa'ya kaydolunduğu görülmektedir⁴⁶. 1778 yılında mukataanın gelir ve giderlerine ait bir özet muhasebe gönderilmişti ki bu madenin pek de verimli işletilemediğini göstermektedir. Buna göre 1778 yılında Haziran başından şubat sonuna kadar 1/5 mirî payı 3513 guruş 17 para idi. Masraflar ise toplam 1157 guruştur. Mirî pay net olarak 2357 guruş 17 para olarak kalmıştı⁴⁷. Bütün bunların yanında emanetin Gümüşhane eminine verilmesine madenin işletilmesinde çalışan Haralanbi ve diğer ustalar bunun Gümüşhane'ye uzak olması sebebiyle idaresine hakim olunamadığı ve iyi idare edilemediğini belirtmişlerdi. Bu sebeple 1779 (1193) senesinde başkasına verildiği, 1780 (1194) senesinde de yine Gümüşhane eminine değil Karahisar-ı Şarki'den olmak kaydıyla başkasına (muhtemelen ayanlardan birisine) verilmesi gerektiğini belirtmişlerdi.

Madenlerin işletilmesinde dönemin şartları gereği ayanların rolü önemli olmuştu. Yerel gelirlerin tasarrufu, vergilerin toplanması ve merkeze gönderilmesi arasında kritik bir yerde duran ayanların ve ayanlığın, madenlerin işletilmesi söz konusu olduğunda merkezle yerel arasındaki konumları onları madencilik içinde yer almaya itmiş görünmektedir. Bazen gönüllü (verimli ve düzenli geliri olan madenlerde) bazen gönülsüz (verimsiz veya çevresinde asayişin sağlanamadığı madenlerde) yer almışlardı. Bölgede zaman zaman ortalığı kasıp kavuran ayan mücadelelerinde madenler de etkilenmiş, rakiplerinin gelirlerini azaltmak veya çevresinin desteğinden mahrum bırakmak isteyen ayanlar bölgedeki halkın dağılmasına sebep olacak harekâtlar yapmaktan kaçınmamıştı⁴⁸. Madenlerle doğrudan ilgisi olmayan ayanlar bile madenler bölgesinden göçetmek zorunda kalan çeşitli gruplar ve onların yarattığı sosyal karşılıkların içinde yer almak durumunda kalmışlardı. Milas Madenin işletilmesinde etkili olmuş ayanlardan birisi de Ordu Gölköy kazası ayanlarından Şihmanzadelerdi.

⁴⁵BOA, Cevdet Darphane, 3018, 23. C. 1184, (14 Ekim 1770).

⁴⁶ BOA, Cevdet Darphane, 1134, 19. M. 1194, (26 Ocak 1780); 1777 yılında emanet usulüyle kendisine verildiğini belirttiği Milas bakır madeninin 1778 yılının da girmek üzere olduğu için eskisi gibi yine Gümüşhane eminine kaydolunması için emri şerif verilmesini istemişti. BOA, Cevdet Darphane, 3236, gurre-i C. 1193, (16 Haziran 1779).

⁴⁷ “Mukataatı miriyeden Maden-i Nuhas-ı Milas mukatasının 1192 senesi Haziranı ibtidasından Şubatı gayetine gelince imal olunan furunlarından hasıl hums-ı mirî ve avaidat-ı saire defteridir ki ber vechi ati zikr olunur. Haziran ibtidasından şubatı gayetine gelince imal olunan furun 83 Aded, 83 furundan hasıl olan hums-ı mirî ve eminiye ve tefavüt-i kantar ber vezni rayic 845 kantar, Nuhas-ı merkumun bahası 2323 guruş 110 pare, 830 batman mebalighenin faizi 208 guruş 10 para, avaidatı furunhada nam-ı kitabet ve sarrafiye ve nezaret 184 guruş 17 para, Hasilâtı subaşılık 49 Guruş, Hasilâtı kantar pazar 37 guruş, Mal-ı avarız-ı kazaha-i merkum 711 guruş, yekun 3513 guruş 17 para; El mesarifat, Mesarifi...?-i eminin ve şehriye-i mutemedan 647 guruş, ücreti kitabet 150 guruş, ücreti kuzahat 360, Yekun 1157 guruş; Elbaki 2357 guruş 17 para”. Cevdet Darphane, 3236, gurre-i C. 1193, (16 Haziran 1779), Gümüşhane Kadısı Mevlana İbrahim.

⁴⁸ Örneğin, Rize yöresinde isyan eden Tuzcuoğlu, Sakaoğlu ve Kuğuoğlu eşkiyaları gibi Tirebolu yöresinde türeyen şâki Kel Alioğlu ve avanesi, Espiye dahil yöredeki maden ocaklarının faaliyetlerini sekteye uğratan silahlı eşkiyaların en meşhur olanlarıydı. Fakat bu şekâvet olayları yüzyılın sonlarına doğru kısmen ortadan kaldırılmıştı. Köse, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri”, s. 296.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Canikli Ali Paşa'nın yükselmesiyle beraber Şihmanzadeler de onunla beraber yükselmişti. Şihmanzade Ali, Canikli Ali Paşa'nın yakın adamlarından (Kethüdası) olarak bilinmekteydi⁴⁹. Bölgedeki âyan ve ağalar bağlı buldukları büyük âyanlar gözden düşünce onlar da düşüyorlardı ve çoğu defa onlarla benzer bir kaderi paylaşıyorlardı. Merkezi hükümet Canikli Ali Paşa'nın peşine düştüğü ve Ali Paşa'nın da Kırım'a firar ettiği dönemde, mallarının müsaderesine –mal ve para cinsinden ne varsa hepsine hazine adına el koyulmasına- karar verilmişti. Kendisinin yakalanması konusundaki yazılardan haberdar olan Şihmanoğlu, kaçtıysa da bir müddet sonra ele geçirildi ve sorgulanmak üzere İstanbul'a gönderildi⁵⁰. Burada kaldığı sürede merkezi hükümetin gözüne girebilmek ve affedilmek için çeşitli teşebbüslerde bulunduğu anlaşılan Şihmanzade Ali Ağa'nın Yedikule'de hapsede bulunduğu sırada bir takrir göndererek Karahisar Sancağında Bazarsuyu kazasında sahile yakın Kertboğaz olarak adlandırılan yerde dağın eteğinde (zey-i cebelde) birkaç yıl önce açılmış olan madenin cevherce zengin olduğunu ve yeniden işlerliğe kavuşturabileceğini belirtmişti⁵¹.

Şihmanzade Ali, bir türlü verimli bir şekilde işletilemeyen Milas bakır madenin işletilmesi ile ilgili bilgiler vererek taahhütlerde bulunmuştu. Halbuki Şihmanzade yakalanmadan önce bu madeni tasarruf etmişti. Yavşan köyünde Melet⁵² olarak adlandırılmış olan bakır madeni 1777 (91) senesine mahsuben Gümüşhane emini olan Hafız Ağa tarafından maktuen 11.000 guruş iltizam bedeli ile Şihmanoğlu uhdesine iltizam olunmuştu. Şihmanoğlu Ali, kendisi Erzurum'da bulunması sebebiyle amcası oğlu Zaim Mustafa Ağa'yı göndererek işleri yürütmüş, harc ve masraflar çıktıktan sonra 400 guruş civarında kâr elde edilmişti. Madenin yılı kârlı kapatması üzerine bir sonraki yıl, Gümüşhane emini madene kendisi adam göndermişti. Ancak üretiminde yeterli özeni göstermedikleri için madende su ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine 1779 (93) senesinde düzenlenmesi ve üretime uygun hale getirilmesi için tekrar kendisine ihale olunmuştu. Ancak kendisinin İstanbul'a getirilmesi sebebiyle madenin işletilmesi kalmıştı. Tahminen onbeşkese masraf ile madendeki suyun temizlenebileceği ve başka yere akıtılarak yeniden cevher çıkartılabilecek duruma getirilebileceği⁵³ belirtilmişti. İçinde gümüş çıkmasının da muhtemel olduğu madenin diğerlerinden daha kaliteli olduğunu ve bakırının her batmanın diğerlerinden kırk para fazla rayici olduğunu belirtmişti. Kendisinin maden imali konusunda mahareti olduğunu söyleyen Şihmanzade yukarıda belirtmiş olduğu madenle birlikte kendisine ihale olunduğu takdirde hizmet edeceğini söylüyordu. Koyulhisar adlı yerin toprağının (sağ toprağı olmak takribiyle maden zuhur edeceği) maden bakımından zengin olduğu, arandığı takdirde cevherin mutlaka çıkacağını takrir ve inha etmişti. Merkez, Şihmanzadenin ifadelerini doğrulamak için kayıtlara başvurmuş ancak 1778 ve 1779 yılında Şihmanoğlu Hacı Ali Ağa'ya emaneten verilmiş olan maden hasılâtından teslimat kaydı bulunamamıştı⁵⁴.

⁴⁹ Abdullah Bay, *Trabzon Eyaletinde Mütegalibe Hareketleri ve Âyanlık*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2007, s. 315-317.

⁵⁰ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, Ankara 2003, s.114.

⁵¹ Gümüşhane madenlerinin ustabaşısı olub halen İstanbul'da olan Haralenbi adlı zımmi ile maiyetinde olan maden ustalarını getirtip bilgi alınmış, o dönem Gümüşhane emini olan Tahir ağanın emaneti sırasında çıkan cevherin deneme üretimi için başlarına bir emin verilerek alet ve edevatlarıyla beraber madenciler gönderilmiş, iki aded fırın inşa edilerek cevheri imal ve izabe olunmuş fakat elde edilen ürün masrafını kurtarmamıştı. İmale uygun olmadığı herkes tarafından görülünce burası terk edilmişti. Ortaya çıkarılan madende Gümüşhane emini vasıtasıyla üretime geçilmiş, az miktarda (üç beş vukiyye) gümüş elde edilmişti. Ancak daha sonra idaresine memur olanların eksiklikleri ve gerekli özeni göstermemeleri sebebiyle terk olunmuştu. Bu madenin yazın çalıştırılabileceği, cevherinin de gayet saf ve sıhhatli olduğu, yarı yarıya kurşun oksit içeriyorsa da iyisi olup üretime geçilirse büyük fayda sağlayacağını belirtmişti. Cevdet Darphane, 1134, 19. M. 1194, (26 Ocak 1780).

⁵² Belgelerde Maden-i Nuhas-ı Milas olarak geçen maden, ayanın yazdığı takirde "Melet Madeni" olarak geçmektedir ki madenin adının yerel kullanımı olduğu anlaşılmaktadır.

⁵³ Şihmanzade, 1766 senesinde bir defa daha madende su ortaya çıktığını fakat kendisinin marifetiyle suyun boşaltılarak dört ay zarfında 44 kese akçe ürün elde ederek Gümüşhane emini bulunan Tahir Ağa'ya teslim ettiğini belirtmektedir. BOA, Cevdet Darphane, 1134, 24. M. 1194, (31 Ocak 1780).

⁵⁴ BOA, Cevdet Darphane, 1134, 19. M. 1194, (26 Ocak 1780).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Şihmanzade Ali'nin maden ile ilgili verdiği bilgilerin ne kadarının doğru olduğunu tespit edemiyoruz. Ancak Şinhasında madenin emanetinin kendisinden alınıp başkasına verildiğine dair bilginin doğru olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü 1778 yılında Gümüşhane maden emini Hafız Seyyid Mehmed Ağa'nın emaneten idaresine memur olduğu Milas Bakır Madeni mukataası için Gümüşhaneli Hacibenioğlu Süleyman'ı emin olarak seçtiği görülmektedir. Ancak bu emanetin idare ve tahsilinde problemler yaşanmıştı. Gümüşhane emini olan Hafız Seyyid Mehmed, 1778 yılında emin olduğu mukatanın zabtı için kendisi tarafından emin olarak tayin ettiği Gümüşhaneli Hacibenioğlu Süleyman'ın zimmetinde mirî sermaye akçesinden 1919 guruş ve kaza avarız malı olarak da 711 guruş olmak üzere toplam 2630 guruş kaldığı ve Süleyman'ın İstanbula kaçmış olduğunu belirtiyordu. Mübaşir marifetiyle Gümüşhane'ye getirilmesi ve zimmetinde olan paranın kendisinden tahsil edilmesini istemişti. Süleyman ise Divan-ı Hümayun'a verdiği arzuhalde Gümüşhane emininin 1778 senesine mahsuben emaneten uhdesinde olan madeni 10000 guruş iltizam bedeli ile kendisine iltizam ettiği, kendisinin ilgili senenin başladığı mart ayından üç ay sonra madene geldiği, altı ay başında kaldıktan sonra tahhüt ettiği meblağın dörtte birini ödeyebilecek derecede bile maden çıkarılmayacağını gördüğünü ve bu durumu emine bildirdiğini ifade etmişti. Bunun üzerine eminin kendisini azlederek adı geçen süre içindeki hasılâtı olan 3664 guruş isteyerek kendisinin yapmış olduğu masrafları hesap etmediğini, ayrıca 2000 guruş cerimesini de aldığını ve kendisine haksızlık yapıldığını söyleyerek vermiş olduğu 2000 guruş cerimenin iadesini istemişti. Bunun üzerine durumun mahallinde görülecek bir dava ile halledilmesi için Gümüşhane kadısına emir gönderilmişti⁵⁵.

Gümüşhane eminleri tarafından yürütülen maden mukataasının taşeron diyebileceğimiz ikinci seviyede bulunan taliplerine verdikleri görülmektedir. Bütün sorunlarına rağmen maden bölgedeki ayanların emanetine bırakıldığında daha iyi üretim yapıyordu. Ehl-i örf, maden üretimini olumsuz etkileyebileceği gibi, yerel kaynakları verimli bir biçimde işletmesi de söz konusu olabilir. Burada madenlerin atıl durumda kalmasının sebeplerinden birisi olarak gösterilen ehli örfün etkisi daha ziyade yerel gelir kaynaklarının merkez ile paylaşma ölçeğinde merkez-yerel tartışması ya da rekabeti çerçevesinde yaklaşmak gerekir. Çünkü yerel bir otorite olan Şihmanzadenin elindeyken maden en verimli şekliyle çalıştığı anlaşılmaktadır. Ancak bölgedeki ayan mücadeleleri veya ayan-merkez çatışmaları ortaya çıkınca madenin üretim ve denetlenmesinin de zayıfladığı ve zamanla atıl kaldığı görülmektedir.

Madenin emaneti Gümüşhane, Tokat gibi dışarıdan gelen eminler tarafından alınıp işletildiğinde gerekli yatırımları yapmadıkları, bölgenin sosyal ve ekonomik yapısına vakıf olmadıkları için iyi idare edilemiyordu. Bu ise madenin her yıl kötüye giderek gelirinin düşmesine sebep olmuştu. 1880 yılında ise maden mukataasına gerek iltizam ve gerekse emanet olarak zabt ve idaresine kimse talip olmamıştı. Bundan sonra maliye tezkercisi olan Seyyid Ahmed Efendi daha önce hesabı görülen en düşük senelere kıyasla 6666 buçuk guruş mal ve 2500 guruş muaccele ile kendisine malikâne olarak verilmesini istemişti. Ancak mukataa Dergah-ı Ali Kapuccubaşlarından Abdülbaki Ağa'ya teklif edilmişti. Abdülbaki Ağa ise madenin işletilir hale getirilmesi için büyük masraf yapılması gerektiğini belirterek kabulden imtina etmişti⁵⁶. Madenin başka talibi olmayınca, 1780 tarihinde Gümüşhane'den ayrılarak yıllık 6666 buçuk guruş bedelle Ahmed Efendi'de kaldığı anlaşılmaktadır. Ahmed Efendi'nin verdiği arzuhalde, Milas Bakır Madeni mukataasının, mağaraları su basmış, geçmişte tasarruf edenlerin kötü idaresi sebebiyle miriye bırakılmış ve çürük ve üretim yapılamaz durumda olduğunu belirtmişti. Bütün bu sebepler yüzünden kayıtlı malının üçte birine ve kendisine malikâne olarak verilirse kabul edebileceğini belirtmişti. Daha iyi şartlarda mukataanın verilemeyeceği anlaşılınca Ahmed Efendi'ye bırakılmıştı. Ancak o da altı yıl tasarruf ettikten sonra, madenin suyunun kesilmesinin mümkün olmadığını hatta günden güne

⁵⁵ BOA, Cevdet Darphane, 3046, 8. R. 1194, (13 Nisan 1780).

⁵⁶ BOA, Cevdet Darphane, 1134, 19. M. 1194, (26 Ocak 1780).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

artarak mağaraların kazılması ve cevher çıkarılmasını tamamen imkânsız hale getirdiğini belirtiyordu. Bu sebeple madenin imal ve idare olunamayacağını ve maden iltizamını uhdesine aldığı 1785 (99) senesi sonuna gelinceye kadar birikmiş borcunu senede 2500'er guruş ödemek şartıyla tekrar miriye geri verilmesinin kabul edilmesini istemişti⁵⁷.

Malikâne olarak verilmiş olsa da Ahmed Efendi'nin de maden için gerekli yatırımları yapmadığı ve iyi idare edemediği anlaşılmaktadır. 1786 yılında madeni devlete geri iade etmişti. Ancak mevcut durum mukataanın değerini düşürmüştü. Devlet gelirlerine zarar veren bu durumu önlemek ve mukataayı yükseltmek istemişti. Bunun için de 1791 senesi martından itibaren Hazine-i Amire'ye yıllık 7500 guruş teslim olunmak ve kademeli olarak her yıl bin kuruş zam yapılarak mukataanın eski değeri olan 20000 guruşa ulaştırılması istenmişti. Madenin işleyişini etkileyen bir başka tartışma konusu ise Milas'ın nereye bağlanması gerektiği meselesi idi. Milas kazasını maden olması sebebiyle Gümüşhane'ye bağlandığı, ancak madenin kötü gidişi sebebiyle ayrılarak malikâne haline getirildiği belirtilmişti. Ancak Gümüşhane emirleri kazanın bakır madenleri eskiden olduğu gibi işletilmek, altın ve gümüş aranmak şartıyla tekrar Gümüşhane'ye bağlanmasını istemişlerdi⁵⁸. Vergilendirme problemlerine rağmen mukataa tekrar Gümüşhane ve Tevabi Madenlerine bağlanması ve yine daha önce olduğu gibi Gümüşhane emirlerine ihale edilmesi de kararlaştırılmıştı⁵⁹. Merkezin madenin yeniden işletilebilmesi ve değerini bulabilmesi için almış olduğu tedbirlerin kısmen fayda sağladığı anlaşılmaktadır. Çünkü 1793-94 Tarihli Maden Sermaye Defterine Göre Gümüşhane Madenlerinden Sağlanan Gelirin Kaynakları arasında Milas Madeni de zikredilmektedir. "An Mal-ı Avarız-ı Kaza-i Milas 1422 Guruş ve An Malikâne-i Kaza-i Milas 17.000 guruş" luk değeriyle Gümüşhane madenleri içinde en yüksek değere sahip maden olarak görünmektedir⁶⁰. Keza bu tarihten altı yıl sonra 1800 yılında yazılan bir Milas nahiyesindeki bakır madenin mal-ı mirisi olan 17.015 guruşdan başka kalan 5249 guruşun Gümüşhane emini tarafından mübayaie teslim edilerek gönderilmesi istenmişti⁶¹. Bundan sonra Milas bakır madenin Gümüşhane emirlerine verilmeye devam ettiği görülmektedir. 1805 yılında Karahisar-ı Şarki sancağında Milas nahiyesinde bulunan bakır madenin 20110 guruş bedelle Gümüşhane Maden Emni Ahmed Bey'e verilmişti⁶².

Bu düzenlemelerin ne kadar etkili olduğu ve sürdüğünü bilemiyoruz. Mesudiye Bakır Madeni ile ilgili tespit edebildiğimiz son bilgiler 1816 yılına aittir. Belge Gümüşhane'ye bağlı Milas kazası halkının 1762 yılından beri verilen Hatt-ı Hümayun gereği madene (Gümüşhane'ye) bağlandıklarını, bu sebeple Milas kazasının kayıtlı avarız ve bedel-i nüzul hanelerinin yıllık gereken 711 guruş 31 akçe her sene madeni emini eliyle tahsil ve hazineye teslim edilmesi kararlaştırıldığı, buna karşılık tekalifi örfiye ve şakkadan muaf olduklarını belirten halk kendilerinden "mübayaie adıyla akçe talep edildiğinden" şikayet etmişlerdi⁶³. Bu tarihlerden sonra uzun süre için madenin işletildiğine dair bir bilgi ya da kayıt bulunamamıştır. Ancak madenin yerel ölçekte de olsa yüzyılın ikinci yarısında yeniden işletilmeye başlandığı tahmin edilmektedir. Mesudiye ile ilgili yerel bir tarih kaynağında madenin işletildiğine dair bilgiler vardır. "...Özellikle

⁵⁷ Mukataanın aslında 20.000 guruş mal ile kayıtlı iken hasılâtının düşmesi üzerine 6666 buçuk guruşa, 1780 senesinden itibaren Ahmed Bey'e malikâne olarak verildiği, 1786, (1200) senesine gelinceye kadar toplam olarak 39999 guruş zimmeti olduğu Başmuhasebeden derkenar olunmuştu. BOA, Cevdet Darphane, 1065, 14 .Ca. 1200, (15 Mart 1786).

⁵⁸ BOA, Cevdet Darphane, 1698, 12 Ca 1207, (26 Aralık 1792).

⁵⁹ BOA, Cevdet Dahiliye 1669, 16. S.1212, (10 Ağustos 1797); Cevdet Darphane 2642, 8. N. 1220, (30 Kasım 1805).

⁶⁰ Altunbay, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri", s.386.

⁶¹ BOA, Cevdet Darphane, 1272, 29. Ca. 1215, (18 Ekim 1800).

⁶² BOA, Cevdet Darphane 2700 ,26. Ca. 1220, (22 Ağustos 1805), Cevdet Darphane 2642, 8. N. 1220, (30 Kasım 1805).

⁶³ BOA, Cevdet Darphane, 2764, 2. S.1231, (3 Ocak 1816); 1814 senesinde Erzurum eyaletinden 50.000 keyl buğday ve 100.000 kyl arpa tertip edilerek mübayaacı İbrahim Reşid Ağa marifetiyle tahsil edilip toplanması için emir verilmişti. Erzurum'a nakl olunmak üzere çıkarılan rayic mübayaası, eyalet dahilinde olan kazalara dağıtılmış, ancak mübayaanın vergi şeklinde olmayıp satın alma ve kiralama şeklinde olduğu, muaf ve gayri muaf, havas, evkaf, derbendci, madenci bütün herkesi içine aldığı belirtilmişti. BOA, Cevdet Darphane, 2764, 6. Ra. 1231, (5 Şubat 1816).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

maden köyünde demir ve bakır madeninin çıkarıldığı ve işlendiği bilinmektedir. 1922 yılının Ekim ayından sonra günümüzde Hergözü köyünün mahallesi olan Maden'deki demir ve bakır ocağının işlenmesi bırakılmıştır..." ifadeleri madenin bölgede Rumların göç etmesine kadar işletildiğini göstermektedir⁶⁴.

Sonuç

Karadeniz'in uluslararası ticarete açılmasının öncesinde Milas kazasında ortaya çıkarılan bakır madeni Gümüşhane madenleri havzasının batıdaki en uç noktasında bulunuyordu. Devletin madenlere olan ihtiyacı ve ticareti bu bakır madeninin işletilmesini cazip bir hale getirmişti. Maden madenci ve teknik eleman konusunda her zaman Gümüşhane maden bölgesine bağımlı kalmıştı. Maden bulunduktan sonra Gümüşhane Maden Eminlerinin kontrolünde kalmış, akabinde eminlerin elinden alınarak Vakf-ı Hümayun'a bağlanmıştır. Önce İstanbul merkezde bulunan ileri gelenler tarafından iltizam edilen madenin yeni statüsü, madenci, amele ve teknik eleman konusunda bağımlı olduğu Gümüşhane eminlerinin desteğinin azalmasına veya çekmesine sebep olduğunu göstermektedir. Madenin gelirleri düşüp işletilemez noktaya gelince tekrar Gümüşhane Maden eminlerine iltizam edilmiştir. Eminler madeni ikinci kişilere vererek işletmeye çalışmışlar ancak madende üretim konusunda bir istikrar yakalanamamış ve gittikçe düşmüştür. Bu düşüşte maden içerisinde çıkan suyun tahliye edilememesi gibi fiziki zorluklar yanında, madenci bulma konusundaki sıkıntıların da etkili olduğu görülmektedir. Ancak önemli hususlardan birisi de madene bağlanmak istemeyen Milas kazası köylerinden gelen muhalefet olduğu anlaşılmaktadır. Bölgedeki ağa ve ayanların iltizamı aldıkları dönemlerde maden üretiminde artış ve düzelleme söz konusu iken, Tokat, Gümüşhane veya İstanbul'da bulunanlar tarafından iltizam edildiğinde yeterli yatırım yapılamamasına ve üretimin düşmesine sebep olduğu görülmektedir. Devlet, Milas Bakır Madenini Mukataasını iyileştirmek ve yükseltmek için çeşitli tedbirler almaya çalışmıştır. Ancak XIX. Yüzyılın başlarından itibaren işletildiğine dair bir bilgiye ulaşılamayan madenin zamanla terk edildiği ve kapandığı anlaşılmaktadır. Yerel ölçekte bir madenin açılması, işletilmesi ve kapanması sürecinde yaşanan ilişkileri görülebilir. Milas Bakır Madeni, Osmanlı merkezinin ilgisi, işletme biçimiyle, halkın kabul ve tepkileriyle, ayanlar ve eminler arasındaki rekabet ve mücadelenin bir alanı haline gelmiş, daha sonra ise kaybolup gitmiştir. Ordu yöresindeki maden havzaları XIX. Yüzyılın ikinci yarısında bölgedeki uluslararası ticaretin gelişmesi ve Osmanlı Devleti'nin batı sermayesinin hedefi olmuş, yeniden ilgi alanına girmiştir⁶⁵.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Darphane, 121, 744, 1065, 1134, 1272, 1698, 2397, 2642, 2700, 2764, 2826, 2909, 2920, 3006, 3018, 3038, 3046, 3129, 3236.

Cevdet Dahiliye, 1669.

Makale ve Kitaplar

ALTUNBAY, Mustafa, *15-18. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Devleti'nde Madenler ve Madencilik*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1998.

⁶⁴ Keza Hergözü köyünün "... bu köy Yavşan köyünün bir mezrası durumunda iken bir Türk genci ile Yavşanlı bir Rum kızının evlenmesi sonucu ortaya çıkmıştır..." ifadeleri bölgedeki madencilik gayrimüslim nüfusla olan ilgisine dair ip uçları vermektedir. Mithat Baş, *Mesudiye Tarihi, Sosyal Ekonomik ve Kültürel Yapısı*, İstanbul 1982, s.88, 257.

⁶⁵ Tanzimat ve sonrası bölgedeki madenlere artan ilgi konusunda bkz, Kemal Saylan, "Ordu ve Giresun Yöresinde Madenler ve Maden İşletmeciliği (1860-1914)", *OTAM*, Sayı 25/Bahar 2009, Ankara 2011, s.167-182.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım 1998*, Trabzon 1999, s.383-391.
- , “1780’de Merkeze Gönderilen Bir Belgeye Göre Gümüşhane Yöresi Madenlerinin Durumu ve Madencilerin Devletten Beklentileri”, *Trabzon ve Çevresi, Uluslararası Tarih, Dil, Edebiyat Sempozyumu*, Trabzon 2002, s. 279288.
- BAŞ, Mithat, *Mesudiye Tarihi, Sosyal Ekonomik ve Kültürel Yapısı*, İstanbul 1982.
- BAY, Abdullah, *Trabzon Eyaletinde Müttegallibe Hareketleri ve Áyanlık*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2007.
- BEŞİRLİ, Mehmet, “Tokat Bakır Kalhanesinde Tasviye İşlemleri ve İstanbul’a Sevkiyatı (1793-1840)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIX/1, Temmuz 2004, s.9-39.
- “Tokat Bakır Kalhanesinin Yönetimi (1793-1853)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.14, S.1, Elazığ 2004, s.229-258.
- FROQHİ, Suraiya, “Krizler ve Değişim”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II*, İstanbul 2004, s.662.(545-758)
- KARAGÖZ, Rıza, *Canikli Ali Paşa*, Ankara 2003.
- KÖSE, Osman, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri”, *Trabzon ve Çevresi, Uluslararası Tarih, Dil, Edebiyat Sempozyumu*, Trabzon 2002, s. 289-312.
- SAYLAN, Kemal, “Ordu ve Giresun Yöresinde Madenler ve Maden İşletmeciliği (1860-1914)”, *OTAM*, Sayı 25/Bahar 2009, Ankara 2011, s.167-182.
- TIZLAK, Fahrettin, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Ankara 1997.
- “Osmanlı Devleti’nde Madencilik”, *Osmanlı III*, Ankara 1999, s.313-319.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

